FUQAROLIK HUQUQIDA VINDIKATSIYA TUSHUNCHASI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sultonov Bobirxon Muhammadxonovich
Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi
Namangan viloyat akademik litseyi
"Huquqiy fanlar" kafedrasi katta o`qituvchisi
E-mail: sultonovbobur1998@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21638965

Annotatsiya. Mazkur maqolada fuqarolik huquqida vindikatsiya institutining mazmun-mohiyati, uning huquqiy tabiati hamda mulk huquqini himoya qilishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, vindikatsiya da'vosining vujudga kelish asoslari, uni boshqa ashyoviy-huquqiy himoya usullaridan farqlovchi belgilar, sud amaliyotidagi qo'llanilishi va xorijiy davlatlar tajribasi yoritilgan. Tadqiqot davomida milliy qonunchilik, ilmiy adabiyotlar va nazariy qarashlar tahlil qilinib, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.
Kalit so'zlar: vindikatsiya, mulk huquqi, mulkdor, noqonuniy egalik, ashyoviy huquqlar, fuqarolik huquqi, rei vindicatio, mulkni himoya qilish, da'vo, egalik.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulk daxlsizligini ta'minlash fuqarolik huquqining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mulk huquqi himoya qilinishi kafolatlangan. Ushbu kafolatlarning amaliy ifodasi fuqarolik huquqining turli institutlari orqali ta'minlanadi. Shunday institutlardan biri vindikatsiya da'vosi bo'lib, u mulkdorning o'z mol-mulkini noqonuniy egalik qilayotgan shaxsdan naturada qaytarib olishiga xizmat qiladi.

Vindikatsiya instituti qadimgi Rim huquqidagi *rei vindicatio* institutidan kelib chiqqan bo'lib, bugungi kunda deyarli barcha rivojlangan huquq tizimlarida mulk huquqini himoya qilishning eng muhim vositalaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Adabiyotlar tahlili. Vindikatsiya instituti yuzasidan ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borgan.

Rus huquqshunoslari E.A. Suxanov, Yu.K. Tolstoy va A.P. Sergeyev o'z ilmiy ishlarida vindikatsiyani mulk huquqini himoya qilishning klassik ashyoviy-huquqiy usuli sifatida baholaydilar. Ularning fikriga ko'ra, vindikatsiya mulkdorning egalik qilish huquqini tiklashga qaratilgan mutlaq da'vo hisoblanadi.

V.F. Yakovlev vindikatsiya da'vosining asosiy belgisi sifatida nizo predmeti aynan individual alomatlarga ega ashyo ekanligini ko'rsatadi. Uning fikricha, turga xos ashyolar yoki iste'mol qilingan buyumlar vindikatsiya predmeti bo'la olmaydi.

Mahalliy huquqshunos olimlar tomonidan ham mulk huquqini himoya qilish masalalari keng o'rganilgan. O'zbekiston fuqarolik huquqi bo'yicha darsliklar va ilmiy izlanishlarda vindikatsiya mulkdorning noqonuniy egalik qilayotgan shaxsdan o'z mulkini qaytarib olishga qaratilgan da'vo sifatida tavsiflanadi. Biroq zamonaviy raqamli aktivlar, elektron mulk obyektlari va intellektual mulk bilan bog'liq munosabatlarda ushbu institutning qo'llanish chegaralari hali yetarlicha tadqiq etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan foydalanildi. Jumladan:

- normativ-huquqiy tahlil usuli orqali amaldagi fuqarolik qonunchiligi o'rganildi;
- tarixiy-huquqiy usul yordamida vindikatsiya institutining Rim huquqidan boshlab rivojlanish bosqichlari tahlil qilindi;

- qiyosiy-huquqiy usul orqali O'zbekiston, Germaniya va Rossiya qonunchiligidagi tartibga solish mexanizmlari solishtirildi;
- tizimli tahlil usuli asosida mulk huquqini himoya qilishning boshqa usullari bilan o'zaro bog'liqligi yoritildi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Vindikatsiya lotincha *rei vindicatio* iborasidan olingan bo'lib, "ashyoni talab qilib olish" ma'nosini anglatadi. Fuqarolik huquqida u mulkdorning o'z mulkini noqonuniy egalik qilayotgan shaxsdan naturada qaytarib olish haqidagi da'vosidir.

Vindikatsiya da'vosining yuzaga kelishi uchun quyidagi shartlar mavjud bo'lishi lozim:

- da'vogar mulk huquqining egasi bo'lishi;
- mol-mulk boshqa shaxsning noqonuniy egaligida bo'lishi;
- ashyo individual belgilarga ega bo'lishi;
- ashyo asl holatda saqlanib qolgan bo'lishi.

Agar ashyo yo'q qilingan yoki iste'mol qilingan bo'lsa, vindikatsiya emas, balki zararlarni undirish yoki boshqa majburiyat-huquqiy vositalar qo'llaniladi.

Vindikatsiya da'vosining muhim belgilaridan biri uning mutlaq xarakterga egaligidir. Ya'ni mulkdor noqonuniy egalik qilayotgan har qanday shaxsga nisbatan ushbu da'voni qo'zg'atishi mumkin. Shuningdek, qonunchilik halol egallovchi (dobrosovestnyy vladelets) va insofsiz egallovchi o'rtasida farq qiladi. Halol egallovchi ayrim hollarda qo'shimcha huquqiy himoyaga ega bo'lsa, insofsiz egallovchidan mulk deyarli barcha holatlarda qaytarib olinadi.

1-jadval. Vindikatsiya da'vosining boshqa mulkiy huquqlarni himoya qilish usullari bilan qiyosiy tahlili

Mezonlar	**Vindikatsiya da'vosi**	**Negator da'vosi**	**Majburiyat-huquqiy da'vo**
Himoya obyekti	Noqonuniy egalikdagi mol-mulk	Mulkdan foydalanishga to'sqinlik	Shartnoma yoki boshqa majburiyat buzilishi
Da'vogarning holati	Mulkka egalik qilish huquqidan mahrum	Mulk egasida qoladi	Kreditor yoki manfaatdor shaxs
Javobgar	Noqonuniy egallovchi	Huquqbuzar shaxs	Shartnoma bo'yicha qarzdor
Da'vo predmeti	Ashyoni naturada qaytarish	To'siqlarni bartaraf etish	Zararni undirish yoki majburiyatni bajarish
Ashyoning turi	Individual alomatlarga ega ashyo	Har qanday mulk	Har qanday majburiyat obyekti
Huquqiy asos	Ashyoviy huquq	Ashyoviy huquq	Majburiyat huquqi
Asosiy maqsad	Egalikni tiklash	Foydalanish imkoniyatini tiklash	Buzilgan majburiyatni tiklash

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, vindikatsiya da'vosi mulk huquqini himoya qilishning eng muhim ashyoviy-huquqiy vositalaridan biri hisoblanadi. Uning asosiy farqlovchi jihati shundaki, mulkdor mol-mulkka egalik qilish huquqidan to'liq mahrum bo'lgan bo'ladi va aynan shu mulkni noqonuniy egallab turgan shaxsdan naturada qaytarishni talab qiladi.

Negator da'vosida esa mulkdor mulkni egallab turadi, biroq undan foydalanish yoki uni tasarruf etishda turli to'siqlarga duch keladi. Shu sababli ushbu da'vo egalikni emas, balki foydalanish huquqini tiklashga qaratiladi.

Majburiyat-huquqiy da'volar esa ashyoviy huquqlardan farqli ravishda shartnoma yoki qonundan kelib chiqadigan majburiyatlarning buzilishi natijasida yuzaga keladi. Bu turdagi da'volarda da'vogar muayyan shaxsdan majburiyatni bajarishni yoki yetkazilgan zararni qoplashni talab qiladi.

Mazkur qiyosiy tahlil vindikatsiya institutining fuqarolik huquqidagi mustaqil o'rni mavjudligini ko'rsatadi. U mulk huquqini tiklashga qaratilgan bo'lsa, boshqa himoya vositalari foydalanish huquqini tiklash yoki majburiyatlarni ijro ettirishga xizmat qiladi.

Vindikatsiya negator da'vosidan ham farqlanadi. Negator da'vosida mulkdor egalikni yo'qotmagan bo'ladi, biroq undan foydalanishga to'sqinlik qilinadi. Vindikatsiyada esa mulkdor ashyoga egalik qilish imkoniyatidan butunlay mahrum bo'ladi.

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ko'chmas mulk, transport vositalari, qimmatbaho buyumlar va madaniy meros obyektlari yuzasidan vindikatsiya da'volari sud amaliyotida eng ko'p uchraydigan nizolardan hisoblanadi.

Raqamlashtirish jarayonlari yangi huquqiy masalalarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, elektron aktivlar, tokenlar va boshqa virtual obyektlarga nisbatan klassik vindikatsiya institutini qo'llash imkoniyatlari ilmiy bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Shu bois kelajakda fuqarolik qonunchiligini mazkur yo'nalishda takomillashtirish zarurati mavjud.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, vindikatsiya mulk huquqini himoya qilishning eng muhim ashyoviy-huquqiy vositalaridan biri hisoblanadi. U mulkdorning buzilgan egalik huquqini tiklashga xizmat qiladi hamda fuqarolik muomalasida mulk daxlsizligini ta'minlaydi.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Vindikatsiya faqat individual alomatlarga ega bo'lgan ashyolarga nisbatan qo'llaniladi.
2. Da'vo faqat mulkdor yoki qonun bilan vakolat berilgan shaxs tomonidan qo'zg'atilishi mumkin.
3. Halol va insofsiz egallovchining huquqiy maqomini yanada aniq belgilash sud amaliyotida yagona yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.
4. Raqamli aktivlar va elektron mulk obyektlariga nisbatan vindikatsiya institutini qo'llash masalalarini qonunchilikda alohida tartibga solish maqsadga muvofiqdir.
5. O'zbekiston fuqarolik qonunchiligini xalqaro tajribani inobatga olgan holda takomillashtirish mulk huquqining yanada ishonchli himoyasini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi.
3. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi Qonuni.
4. Suxanov E.A. *Grazhdanskoe pravo*. Moskva.
5. Sergeyev A.P., Tolstoy Yu.K. *Grazhdanskoe pravo*. Moskva.
6. Yakovlev V.F. *Zashchita prava sobstvennosti*. Moskva.
7. Braginskiy M.I., Vitryanskiy V.V. *Dogovornoe pravo*. Moskva.